

Євген Луньо

Кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України

У дослідженні показано, як у повстанській народній пісенності шляхом майстерного використання низки поетичних засобів на високому художньому рівні змальовано й дошкульно висміяно комуністичну Польщу як державу-сателіта й покірну маріонетку Радянського Союзу. Аналіз текстів свідчить про розуміння українцями політичних процесів у тогочасному польському суспільстві і бажання об'єднатись з ним у протистоянні спільному ворогові — СРСР.

Ключові слова: фольклорна сатира, політична сатира, поетика сатири, комізм, Польська Народна Республіка, Б. Берут, Е. Осубка, Сталін.

Yevhen Lunyov

Communist Poland in insurgents' folklore

The article shows how the insurgents' songs with a help of a wide range of poetic methods on a high artistic level satirize the communist Poland as a satellite state and obedient to Soviet Union puppet. Conclusions are made that Ukrainians understood political processes in Polish society of that time and had a wish to unite against USSR as a mutual enemy.

Key words: folklore satire, political satire, poetics of satire, comicality, People's Republic of Poland, B. Byerut.

КОМУНІСТИЧНА ПОЛЬЩА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОВСТАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСЕННОСТІ

Українсько-польські взаємини ХХ ст. були доволі складними, контроверсійними, а інколи й трагічними. На сьогодні, аби надалі стосунки між цими сусідськими державами розгортати лише на засадах рівноправного партнерства й взаємоповаги, наука повинна зробити глибокий неупереджений аналіз минулого. В цьому питанні своє слово має сказати й фольклористика.

У повстанській народнопісенній творчості вагоме місце посідає тематична група творів, об'єктом змалювання яких є Польська Народна Республіка. Оскільки між українським національно-визвольним рухом і комуністичною польською державою точилася запекла ідеологічна і збройна боротьба, у цих піснях польська сторона закономірно подається головним чином у сатиричному — як сміховому, так і гнівному — ключі.

Зазначимо, що в українській фольклористиці до нашого часу означеним у назві статті питанням спеціально не займався ніхто. Зрозуміло, що в радянський період це було неможливо з ідейно-політичних причин. А в роки відновленої Української держави, коли вчені отримали можливість вільно й неупереджено вивчати усі раніше заборонені питання й теми, фольклорна політична сатира з низки певних об'єктивних і суб'єктивних причин також не стала пріоритетним напрямком наукових студій.

Та все ж певний доробок із зазначеного питання таки є. Окремих питань фольклорної сатири на комуністичну Польщу торкався у ширшому контексті дослідження повстанських пісень Григорій Дем'ян¹. Народно-сатиричне змалювання польських комуністичних поневолювачів України у ХХ ст. розглядав більшою чи меншою мірою також і автор цих рядків у низці окремих статей². Питання сатиричної візії Польської Народної Республіки почасти висвітлювала львівська фольклористка Оксана Кузьменко, досліджуючи народну творчість про насильницьке виселення українців з їхніх етнічних земель на Закерзонні³.

¹ Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940—2000-х років (історико-фольклористичне дослідження)* — Львів: Галицька видавнича спілка, 2003. — 581 с.

Попри те вартує повніше розглянути сатиричне змалювання польської комуністичної держави в повстанських піснях, провести ширший ідейно-художній аналіз текстів, окреслити їхню провідну тематику. Це дасть можливість глибше зрозуміти, як народ бачив і осмислював суспільно-історичні й геополітичні процеси. Саме таку мету ставимо перед собою у пропонованій статті.

Одною з оригінальних повстанських сатиричних пісень, у якій висміюється комуністична Польща, є пісня «Гей у Москві».

Гей у Москві, у палатах, у Кремлі
сидить, мислить батько Сталін ночі й дні.
«Ох, ти Ленін, мій соколе, чом ти вмер,
хто ж врятує від заглади ССР?
Ох, як тяжко в Україні панувать —
ой, не можу бандеровцям ради дать».
Гей почув це польський зрадник Осубка,
прилітає із Берутом до Кремля.
«Батьку Сталін, ясне сонце, соколю,
пішли мені спецотдели і зброю.
Ох, дай поміч комуністам у Польщі!
Вже рік ллється кров червона на Сяні».
«Гей, рад би я тобі, синку, поміч дать —
а хто буде мою владу захищать?
Ой, не сплю я вже безпечно у Кремлі —
ворогів я маю всюди, ще й в Москві».
Дав для Польщі зброю, гроші «старший брат»,

² Луцьо Є. Пародія як жанр народнопоетичної політичної сатири // *Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. — Вип. 10. / Редкол. С. В. Мишанич (відп. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — С. 39–56; Його ж: Політична сатира малих фольклорних жанрів (питання інтегральності) // *Народознавчі зошити. — 2007. — № 1–2. — С. 36–54; Його ж: Польська антирадянська фольклорна сатира в українському середовищі // *Народознавчі зошити. — 2009. — № 5–6. — С. 608–621; Його ж: Польська антирадянська фольклорна сатира на українсько-польському пограниччі // *Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod red. M. Zowczak. — Warszawa: Wyd-wo DiG, 2010. — С. 443–464; Його ж: Сатирична рецепція комуністичної Польщі у повстанській пісні «Гей у Москві» // *Проблеми слов'янознавства. — 2011. — Вип. 60. — С. 287–294.*****

³ Кузьменко О. Голос пам'яті, або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер // *Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukraińskie sąsiedztwo / Pod red. M. Zowczak. — Warszawa: Wyd-wo DiG, 2010. — С. 302–318.*

тай вернувся той Осубка дуже рад.

Гей, повстанців, славних хлопців, сміх бере —

ще пізнають Кремля блазні, хто ми є⁴.

Пісня правдиво розкриває і безжалісно висміює справжню суть так званої народної комуністичної Польщі, показуючи, що це політичний проект Кремля, маріонетка, яка повністю залежить від військової і господарської допомоги Москви.

У пісні за допомогою низки поетичних засобів моделюється смішний образ Сталіна і його імперії. Сталін сидить у палатах, в розкоші, але це розкіш тільки для нього і його найближчої кліки, вся ж його імперія у злиднях.

Початок пісні, її перший рядок розкриває тоталітарну суть Радянського Союзу, адже говориться, що Сталін дуже далеко, недосяжний для народу, відокремлений від нього, ховається «там у Москві», за мурами, «у Кремлі». Це є висміювання більшовицької пропаганди, яка твердила, що «вожді з народом». До речі, пісенний образ Степана Бандери є якраз протилежний, він з народом, з бійцями, веде у бій, до нього легко можна зателефонувати⁵.

Палати, в яких перебуває Сталін, символізують розкоші більшовицької верхівки, протиставляючи їх злиденному і голодному існуванню народу. Так викривається і висміюється гучно декларована ще одна комуністична ідеологема про соціальну рівність і справедливість, що, очевидно, не відповідала дійсності. Сите життя в палатах за принципом бінарної опозиції може бути протиставлене голодомору.

У фольклорній поезії досить традиційним і потенційним є дієслово «думати». Його часто використовувала большевицька пропаганда для формування образу Сталіна. Сталін, як це видно з так званого радянського фольклору, постійно думає і про трудящих, пролетарів, про весь світ, як «зробити всім добро». У пісні Сталін думає також, але ці його думки не відповідають офіційно проголошуваним брехні, бо є доволі правдоподібними. Фольклорний Сталін

⁴ Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1996; Львів, 1997. — Т. 25. — С. 340.

⁵ Луньо Є. Яворівщина про Степана Бандеру. Провідник ОУН у пісенному фольклорі // Народознавчі Зошити. — 1999. — № 1 (25). — С. 35.

думає, як уберегти від розпаду імперію і втримати під окупацією Україну, за звільнення якої героїчно бореться УПА. Ці думки висміюють імперіалістичну, загарбницьку суть большевизму, а також, що досить важливо, вказують на його слабкість.

Сталін жалюгідний і смішний у своєму страху. Цей його страх, з одного боку, коли йдеться про можливий розпад СРСР, має під собою реальну основу, є мотивованим. Офіційна ідеологія пропагувала думку про дружбу усіх народів, натомість на самоті Сталін усвідомлює фіктивність цієї пропаганди. Водночас страх Сталіна є проявом його психофізичних розладів, які виникли у постійній жорстокій, підступній і кривавій боротьбі за особисту владу серед партійної номенклатури. Ця міжособна боротьба велася постійно, починаючи від самого більшовицького перевороту. Вже на початку 1920-х рр. народ це побачив і дотепно висміяв у своїй творчості⁶.

Отже, Сталін зображений смішним і жалюгідним у своїй слабкості й безпорадності у боротьбі з УПА. А звідси ще смішнішими і жалюгіднішими виглядають тогочасні керівники комуністичної Польщі Едвард Осубка-Моравський і Болеслав Берут, до речі, колишній працівник НКВД⁷. Осміюння їх є кількаплановим. По-перше, вони змальовані як зрадники польського народу, його національних інтересів. Тут на протигагу галасливій радянській пропаганді висловлена думка, що на ті часи як в Україні, так і в Польщі комуністична ідея і практика була лише політичною інтригою Кремля. До речі, у цьому засудженні Осубки і Берута бачимо бажання солідаризуватись з польським народом у протистоянні СРСР. Це підмічено і в інших народних піснях. Як тільки УПА і АК вдалося домовитися про спільні дії проти Москви, це відразу відобразилося у колядці⁸.

З іншого боку — комуністична Польща та її перші особи смішні через безуспішність у протистоянні УПА. Адже, як відомо, переважаючи і кількістю, і озброєнням, Військо польське не могло похвалитися значними успіхами у боротьбі із сотнями УПА.

⁶ Чорнопиский М. *Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова*. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 42.

⁷ Зашикліяк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. — С. 529.

⁸ Дем'ян Г. *Двадцять п'ять повстанських пісень // Україна в минулому*. — Київ: Львів, 1992. — Вип. III. — С. 10.

Слабкість і страх поляків перед українською силою духу і зброї у пісні майстерно й оригінально зображено через зіставлення з таким же страхом і слабкістю Москви. У цьому ж ракурсі керівники Польщі виглядають особливо комічно й жалюгідно, коли з метою випрохати «спецотдели і зброю», втрачають не те що традиційний польський гонор, а й звичайну людську гідність, переляканого й осміяного Сталіна називають «батько», «ясне сонце», «сокіл». Ці останні слова не є у пісні випадковими, в українському фольклорі вони мають тривалу традицію для величання й героїзації видатних осіб. Пізніше офіційна радянська пропаганда перейняла їх з фольклору для величання вождя, і при цьому вони у народній поезії набули іронічного й сатиричного значення. Вихваляння цими словами психічно хворого диктатора з точки зору народного здорового глузду — це просто блазнявання. Характерно, що у цій пісні блазнями виступають громадяни, зокрема, держав-сателітів СРСР.

За допомогою іронії висміюється ще одне кліше радянської ідеологічної машини — «старший брат». Раніше цей вислів вживався для означення росіян по відношенню до інших націй і народів СРСР, а тепер він таким самим чином застосовується до народів так званого соціалістичного табору. Тут викривається й засуджується російський експансіонізм.

Слід зазначити, що змальований і осміяний у пісні візит двох польських комуністичних керівників до Москви не є звичайним поетичним вимислом. Маємо усі підстави вважати, що в основі цієї події лежать реальні факти, бо ж, як відомо, ці дві особи бували у Москві неодноразово. Найбільш правдоподібно, пісенним прототипом став їхній візит до Сталіна як керівників Крайової національної ради, 27 липня 1944 р. Осубка від імені майбутнього комуністичного уряду Польщі (ПКНВ — Польського комітету національного визволення) підписав таємну угоду про кордон між СРСР і Польщею по «лінії Керзона»⁹.

З усією очевидністю пісня виникла на Закарзонні у повстанському середовищі, яке було дуже добре обізнане з тогочасними політичними подіями. У процесі подальшого побутування вона поширилася і на терени підрадянської України. Цьому, з одного

⁹ *Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі... — С. 532.*

боку, сприяло те, що вона висміює ворогів України. Водночас між Закерзонською і підрадянською частинами України відбувалися тісні контакти, незважаючи на кордон. Іншою причиною її популярності є її художня досконалість та ідейно-тематична оригінальність.

Для сатиричного викриття комуністичної Польщі повстанська народна творчість намагалася плідно застосовувати усі художні засоби і прийоми. Зокрема, успішно використовувалися можливості й такого на перший погляд далекого від сатири фольклорного жанру як колядки. У цьому плані одним із цікавих і оригінальних зразків є повстанська колядка «Гей там, у Берліні». Ось як влучно й надзвичайно образно у ній висміюється так звана незалежна польська держава:

Польські бjali когут — 2 р.

Цось ценютко пєс.

Бацька Сталіна, бацька Сталіна

Бардзо вихвляйон.

Нех жеє Польска, червона Польска,

Биле била яка

Би затаньчиць краков'яка¹⁰.

[Польський білий когут — 2 р.

Щось тонесенько піє,

Батька Сталіна, батька Сталіна

Дуже вихваляючи.

Хай живе Польща, червона Польща,

Яка-небудь

Лише б затанцювати краков'яка — з пол. Є. Л.]

Проникливіше, влучніше показати справжню суть польської псевдодержави, і так над нею насміятися, як зроблено це у наведених кількох рядках, на нашу думку, просто неможливо.

Щодо часу і місця виникнення цієї колядки, то колишній повстанець Остап Луцьо-«Тарас» пише: «Пам'ятаю, як у 1944—1945 рр. у жорстокій боротьбі воїнів УПА з військами НКВД у хвилини відпочинку воїни-сіроманці уклали в курені 'Яструба'

¹⁰ Записав Є. Луцьо 22.09.1995 р. у м. Яворів від Козак Марії, 1922 р.н. // Домашній архів Є. Луцьо.

колядку, яку співали на ноти “Небо і земля...” (казали у відділі, що така колядка, тобто віршований твір — то груповий витвір стрільців за принципом “Запорожці пишуть листа Султану” з картини Рєпіна)¹¹. Нижче подано і сам текст твору, який, згідно з інформацією автора публікації, можна вважати першоваріантом.

Та слід зазначити, що наведений нами вище куплет стосовно Польщі у початковому зразку відсутній. Це, очевидно, тому, що курінь УПА «Сіроманці», командиром якого до своєї загибелі у грудні 1944 р. був Дмитро Карпенко-’Яструб’, у вказаний час перебував на Львівщині, де боровся з військами НКВД, тому саме вони є об’єктом сатиричного висміювання. З цієї ж причини не згадується про поляків у ще одному опублікованому варіанті колядки, що походить із Західного Поділля¹².

Завдяки своїм високим ідейно-художнім якостям ця колядка поширилася у різних регіонах, де внаслідок інтенсивного побутування стала набувати різних варіативних змін і доповнень. У середовищі УПА, що воювала на Перемищині, Ярославщині, Любачівщині, закономірно, ворогами були поляки, репрезентанти комуністичної Польщі. Звідси вважаємо, що зафіксований нами у Яворові варіант виник на Закерзонні, а не виключено, що й саме на Надсянні, до якого входить історична Яворівщина. Таке наше міркування базується на факті, що його автор — народний митець, надзвичайно добре обізнаний з тодішньою суспільно-політичною ситуацією у Польщі, і що ще важливіше, з її гумористично-сатиричним трактуванням у народному середовищі.

Аби з’ясувати, в чому тут суть, вдамося до ширшого аналізу поданого уривку, спробуємо з’ясувати, які обставини послужили основою для вкладених у ці рядки ідеї та поетичної образності.

У комуністичній Польщі було дещо оновлено її колишній герб. Із білого орла зняли корону, що мало свідчити про демократичність держави. Але серед українців і навіть у польському середовищі, вільному від комуністичних ілюзій, стали називати польський герб вже не орлом, а вороною або когутотом. І один, і другий образ

¹¹ Лунь О. Повстанська коляда // *Шлях Перемоги*. — 2003. — № 1(2540). — 1 січня. — С. 15.

¹² *Повстанські коляди. Пісні зібрані у Західному Поділлі / Упоряд., вступ. ст., примітки Р. Крамаря*. — Тернопіль, 1995. — С. 42.

сповнений промовистої сатиричної символіки. Наскільки орел різниться від ворони — настільки колишня Польща, чи така, яку поляки хотіли б мати, різниться від тієї, яку отримали від Москви. Ще одна важлива деталь — ворона чорна, а поляків змушують говорити на чорне біле.

Так само вдалим є порівняння орла з когутом, птахом, який не літає, хіба що галасує, тріпочучи крилами та співаючи. Так само тепер і Польща — хіба що галасує, але «літати» вже більше не буде.

Творець колядки запозичив із народної сатири цей другий образ і майстерно розвинув його. У нього когут піє тоненько, слабо — або не має сили, або боїться співати голосно. Далі бачимо, що польський півень не співає вільно, лише на дозволеній Московою ноті, вихваляючи Сталіна.

І саме у такий нікчемний спосіб — підлабузливого потурання тиранові, поляки стараються отримати у нього дозвіл на власну державу. І звісно, це буде держава комуністична. Згадка ж про танець краков'як влучно визначає, що в цій державі з польського залишаються хіба окремі етнографічні дрібниці. Сатирична гострота образу полягає ще й у тому, що полякам більшого і не треба, вони випрошують зовнішню крихку шкаралупку від своєї національної ідентичності.

Велике ідейно-художнє значення має й те, що цей куплет у колядці поданий у гумористичній стилізації під польську мову. В одному плані — це болюча сатирична «колька» полякам. Мовляв, у них низький інтелект, і вони нездатні вивчати і розуміти інші мови, а щоб вони добре розуміли їм адресоване, то українці і достатньо розумні, і такі добрі, що співають їм по-польськи.

В іншому, глибшому сенсі, це багатозначний натяк полякам, що їхня мова — одна з небагатьох речей, які Москва їм ще залишає. За це мусять вихвалити нею «батька Сталіна». Це попередження полякам, мовляв, натішайтесь нею, бо не виключено, що в майбутньому дійдете до того, що славитимете Москву російською мовою.

Між іншим, не виключено, що певним поштовхом до змаювання українцями новітньої польської держави у такому гротескному плані послужило те, що і польська політична еліта, і широкий загал все ж таки не були спроможними адекватно оціни-

ти тогочасну геополітичну ситуацію. Зокрема, не лише не робили спроб об'єднання з українцями у боротьбі проти російського імперіалізму, а й змальовували українців своїми ворогами. В цьому контексті варто згадати приказку: «Як свят святем поляк не бил і не бендзе українцу братем»¹³. [Поки світ стоїть, поляк не був і не буде українцеві братом — з пол. Є. Л.]. Ще більш промовистою у цьому ряді є монострофа:

Нех згіне Україна,
Нех згіне хамські руд,
Звиценжи ожел бяли,
Звиценжи польські люд¹⁴.

[Хай згине Україна,
Хай згине хамський рід,
Переможе білий орел,
Переможе польський народ — з пол. Є. Л.].

Отож, цілком можливо, що така чванливість поляків своїм навіть знекороненим Москвою «білим орлом» і послужила для українців творчим імпульсом до сатиричної інтерпретації польського герба у такому комічно-жалюгідному образі півня.

Ще одним народним твором, у якому дана влучна і промовиста характеристика тогочасній так званій народній Польщі, є повстанська колядка «Дивная новина». У ній співається:

Та діло погане, що польські фірмани
Получились в одну банду із большевиками¹⁵.

Незважаючи на тодішню офіційну польську пропаганду про творення нової незалежної держави, українці чітко розуміли, що ні про державу, ні про незалежність говорити не слід. На прикладі згадки про «польських фірманів» бачимо усвідомлення, що у польському національному організмі можуть бути і здорові сили, — тому й наголошується, що на спілку з росіянами пішов польський політичний маргінес, шумовиння, порівняне з візниками. Адже візник — це тільки слуга, безправний виконавець волі того, кого він везе, у цьому ідейно-тематичному контексті госпо-

¹³ Записав Є. Луцьо 19.11. 2006 р. у с. Угерсько, повіт Лісько, Польща, від Біндас Розалії, 1924 р.н. // Домашній архів Є. Луця.

¹⁴ Записав Є. Луцьо 15.11.2006 р. у м. Устрики Долішні, повіт Устрики Долішні, Польща, від Стефи Гаврилець // Домашній архів Є. Луця.

¹⁵ Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень... — С. 10.

дар — це більшовизм. Польське «державне будівництво» у колядці показується його у конкретних проявах:

Наче круків зграя, в села налітають,
Граблять, нищать та плюндрують, людей виселяють¹⁶.

Тут розкрито бандитську суть польської влади, яка застосовує репресії проти мирного населення. Та коли справа доходить до боїв з УПА, польське військо не виявляє жодних бойових якостей:

Та для оборони повстанські загони
Держать в страху і тривозі польські гарнізони¹⁷.

Попри такі оцінки становища польського суспільства українці у своїй народній творчості не були ксенофобами, не стояли на впертій позиції бездумного критикування, заперечення й висміювання. Як влучно підмітив дослідник Г. Дем'ян, найменші проблеми порозуміння українських самостійників із поляками-антикомуністами знайшли відображення в повстанській колядці «Нова радість стала»:

Нова радість стала, як УПА повстала,
Яка підлих комуністів знищила немало.

АКа помагає, бо вже добре знає,
Як антихрист лютий Сталін народи карає¹⁸.

Як справедливо зазначає Г. Дем'ян¹⁹, на жаль, взаємодія українських і польських національно-визвольних сил, яку так щиро привітав народ у своїй творчості, була дуже короткою. Еміграційний уряд Польщі не хотів визнавати права кожної нації на самостійне державне існування.

Окремі зразки протипольської сатири публікувалися у виданнях Української Повстанської Армії, дислокованої на Закерзонні. Ці фольклорні матеріали з відповідною позначкою надруковані як пропагандивний матеріал, а тому, звісно, не супроводжуються жодними коментарями чи примітками фольклористичного характеру. Подані вони у ширшому контексті української, в тому числі й польськомовної сатири.

¹⁶ Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень... — С. 10.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Дем'ян Г. Повстанські пісні Закерзоння. Машинопис // Домашній архів Г. Дем'яна. — Арк. 32.

¹⁹ Там само.

Наведемо один з таких творів. «Продавці газет рекламують: “Жечпосполіта” спшедана, “Вольносьці” нема, а ест тилько “Русская Правда”²⁰. [«Річ Посполиту» продали, «Волі» немає, а є лише «Російська правда» — з пол. Л. Є.]. Припускаємо, що виник він у середовищі польської опозиції і збройного підпілля у протистоянні з новим окупантом Польщі — Радянським Союзом та його сателітом — польським комуністичним режимом. Жодна підпільна збройна боротьба не може обходитися без ідеологічно-пропагандивного забезпечення. В умовах підпілля, коли недоступні державні засоби й ресурси, їхнє основне навантаження бере на себе фольклор — як масова ідейно-політична зброя, якою народ майстерно володіє і якої його дуже важко позбавити.

Ідейно-тематичний зміст твору, його актуальність слід розглядати у широкому контексті тогочасної суспільно-політичної ситуації в Польщі, яку Радянський Союз перетворив на свого сателіта.

Художнє вирішення цього тексту досягається завдяки майстерному застосуванню двох поетичних прийомів. Перший — пряме й переносне прочитання назв газет. Другий — двозначне трактування вигуку продавця газет. Це невинне й буденне повідомлення є відвертою і правдивою констатацією тогочасного політичного становища народної Польщі. Ця двозначність, побудована на поєднанні побутового й політичного аспектів, також є потужним джерелом комізму.

В українському середовищі цей анекдот сприймався, очевидно, в дещо іншому ідейно-тематичному ракурсі. Стосовно загарбницької суті Радянського Союзу, то його розуміння було адекватне польському. А от сприйняття польської сторони українцями ширше. Політична верхівка Польщі оцінюється як колаборантська.

Висміювання українцями польської опозиції виводиться з оцінки діяльності Лондонського уряду. Замість того, аби відбудувати незалежну державу на своїх етнічних землях у тісній співпраці з українським націоналістичним рухом, він взявся відбудувати Польщу «од можа до можа», тобто в колишніх її межах її — від Балтійського до Чорного морів.

У роки збройного опору радянській окупації в українському середовищі ця проблема була доволі актуальною, її відображен-

²⁰ Підпільні журнали закерзонської України. 1945—1947// Літопис УПА. — Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1987. — Т. 16 — С. 479.

ня у фольклорі було непоодиноким явищем. Наприклад, гостру сатиру на польський еміграційний уряд зустрічаємо у поширеній повстанській пісні «Їхав Гітлер на візочку»:

У Льондоні ляхи мріють
з нами воювати —
бо «од можа аж до можа»
хочуть «Польску» мати²¹.

Та пізніше, коли і польський, й український збройний опір радянським окупантам припинився, претензії до польського підпілля вже втратили свою актуальність, і твір став передовсім сприйматися як консолідована польсько-українська фольклорна атака на радянську систему.

Таку ж саму генезу й динаміку ідейно-тематичної інтерпретації в українському середовищі має ще один народно-сатиричний твір — аббревіатура: «ПОП — пелньонци обовйонзкі поляка»²². [Особа, яка виконує обов'язки поляка — з пол. Л. Є.]. У коментарі повстанців зазначено: «Большевицькі старшини у війську та інші большевицькі наставники з польськими фальшивими документами, які вдають поляків»²³. Відомості про це явище зустрічаємо в книзі «Історія Польщі», де представників радянської влади названо «дорадниками»²⁴.

Сатиричні аббревіатури як жанровий різновид новочасних паремій в українській фольклористиці розглянув М. Чернопиский²⁵. Певну увагу приділили їм і ми у ширшому контексті політичної сатири малих фольклорних жанрів²⁶. Аналізована аббревіатура примітна оригінальним застосуванням білінгвізму як художнього прийому. Вже сама констатація факту, що у «народній Польщі» у всіх важливих ділянках державного життя реально керують росіяни, є для поляків, передовсім колаборантів, надзвичайно дошкульним зауваженням. Відтак поляки і в очах росіян, і в очах

²¹ Пісні УПА / Збір. і зредг. З. Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1996; Львів, 1997. — Т. 25. — С. 353.

²² Підпільні журнали закерзонської України, 1945—1947... — С. 479.

²³ Там само.

²⁴ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі... — С. 537.

²⁵ Чернопиский М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 170 с.

²⁶ Луцьо Є. Політична сатира малих фольклорних жанрів (питання інтегральності) // Народознавчі зошити — 2007. — № 1—2. — С. 40—41.

власного народу є неповноцінними і підневільними, а звідси й болюче приниженими. Адже, на своїй власній землі, з «крві і косці» поляки, виявляється, неспроможні бути господарями у своїй державі, отож «запросили» собі росіян, щоб ті навчили їх «виконувати обов'язок поляка».

Комічний ефект забезпечений майстерним обігруванням омонімічності польської абрєвіатури «поп» та відповідного російського слова.

Для росіян «поп» — це священник православного обряду. Відтак вживання слова «поп», з одного боку, висміює росіян, а з іншого — кепкує з релігійної гідності поляків.

Усі ці російські радники й наглядачі, відряджені з ідейно-пропагандивних та репресивних органів, зрозуміло, були перевіреними й надійними комуністами. І ось ті особи, які згідно зі своїми ідейними та моральними переконаннями є ворогами релігії, церкви, священників і повинні їх поборювати, тепер за іронією самі стали «попами». Цей художньо змодельований парадокс за законами динаміки художнього образу асоціативно може розгортатися й в інші комічні інтерпретації отих «попів» та їхньої діяльності у Польщі.

Сатиричне спрямування аналізованого твору проти поляків має історичне підґрунтя. Упродовж попередніх віків своє загарбання й поневолення України поляки прикривали серед іншого й нібито боротьбою за чисту правдиву християнську віру, якою у їхньому розумінні був тільки римо-католицизм, а православ'я вважали протестанством, схизмою. Звідси у польському суспільстві виробився негативний стереотип православного попа, він став об'єктом насмішок і зневаги за свою нібито неохайність, некультурність, меншовартість. Це яскраво змалював в одній із співомовок С. Руданський, де польський пан звертається до українських селян:

Jak wy, chłopie, tego popa
Całujecie w rękę?
Ja bym jego nie całował,
Żeb brali na mękę,
Już bym wołał psa całować²⁷.

²⁷ Руданський С. Співомовки, переклади та переспіви. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 104.

[— Як ви, селяни, цього попа
Цілуєте в руку?
Я б його не цілував,
Навіть якби мене катували,
Я б вже краще пса цілував. — з пол. Л. Є.]

Та навіть українських греко-католицьких священників польська художня і мемуарна література передвоєнного і воєнного часу зневажливо називає попами²⁸.

І ось тепер за іронією долі ці «попи» є керівниками й наставниками. Поляки мають їх у всьому слухати, бути покірними і боятися їх. Для польського гонору це вбивче приниження.

Для польської опозиції абревіатура ПОП — це сатира на співвітчизників — калаборантів СРСР, а водночас і самосатира на весь польський загал. Для українців першопочатково вона мала двобічне спрямування: як проти поляків, так і проти росіян, а з часом все більше набувала лише антирадянського смислу. Тим паче, що кадрова експансія росіян на Україну була ще масштабніша і тривожніша. В українському національному середовищі накинуті офіційною пропагандою назви росіян («старші брати», «визволителі») набули іронічного сенсу. Імперське експлуататорське ставлення росіян до українців сатирично осмислює приказка «Любімся як брати, але ділімся порівну»²⁹. У цьому плані можна говорити про певну типологічну ідейно-тематичну подібність цих українських зразків із проаналізованою польською абревіатурою.

У повстанській пісні «Доволі мук» поляки поміщені в одному ідейно-смісловому та художньому полі разом із комуною і зайдями:

Встають полки залізні героїв
і б'ють комуно, зайдів і поляків³⁰.

Саме слово «поляки» у плані експресивному є нейтральним на відміну від лайливого етноніма «ляхи». Лише контекст вказує, що вони є ворогами українців. Сатиричність їхнього образу досягається кількома способами. Найперше їх подано в опозиції до українських повстанців, представлених у сповненому героїчного пафосу

²⁸ Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. — Львів: ВП «Троян», 1992. — С. 36–37.

²⁹ Польові записи фольклорних матеріалів Є. Луця // Домашній архів Є. Луця.

³⁰ Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин... — С. 62.

й славної патетики образі «полки залізнії героїв». Далі стверджується, що поляки разом з іншими ворогами зазнають поразки від УПА. І на кінець ще один прийом сатиричної інтерпретації — поміщення поляків в одному лексико-семантичному та художньо-поетичному полі з іншими ворогами. Це росіяни, яких у тексті названо словом «комуна». В тогочасній українській фольклорній поезиці це слово в семантичному і в експресивному плані сповнене зневажливим змістом. Такою самою сатиричною конотацією відзначається й друге слово із зазначеного ряду — «зайди». На перший погляд **в логічному плані** воно ніби випадає з логічного ряду, бо немає конкретної національної прив'язки, не вказано, про яких саме ворогів йдеться. Та насправді ідейно-художня функція цього образу зовсім інша. Воно викликає асоціації з усіма історичними подіями, починаючи від княжих часів, козаччини і закінчуючи у ХХ ст., коли на українські землі сунули загарбники-чужинці. Як наслідок, за тривалий час це слово набрало потужного зневажливо наповнення і зробилося традиційним в українській сатиричній поезиці, оскільки історичні обставини постійно його активізували. В аналізованому контексті функція слова «зайди» — збагатити своїм сатиричним смислом ворожі образи «комуни» і «поляків».

В образній системі повстанської народнопісенної сатири на позначення репрезентантів комуністичної Польщі доволі часто зустрічаємо лайливий етнонім «ляхи». Передовсім його використовується при сукупному переліку загарбників України. Так, у пісні «І шумить, і гуде» співається:

Чи то лях, чи москаль, чи румун, мадяр, німак, —
всі покинуть Україну, як пізнають наш кулак!³¹

У творі «Війна, війна — весь світ воює» зазначається:

На нашу неньку Україну прийшло чотири вороги:
ляхи прокляті і мадяри, німецькі шваби і кати³².

Отож, приділімо дещо більше уваги цьому художньому засобу, спробуємо простежити його генезу, окреслити ідейно-сміслову та поетичне навантаження. В українській фольклорній естетиці

³¹ Пісні УПА / Збір. і зред. З. Лавришин... — С. 448.

³² Там само. — С. 105.

³³ Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести / Автор-упоряд. Євген Луцько. Сер. «Усе для школи» 10 клас. Вип. 12. — К.: Всеуито, 2002 — С. 15, 22—23, 26—27.

етнонім «ляхи» був лайливим для поляків з козацьких часів, і його як головний сатиричний номен маємо в історичних піснях і думках з часів Хмельниччини³³. Також зустрічаємо його у М. Драгоманова, який підмічає, що в українському народному середовищі ляхи ототожнюються з панами, що поряд з етнічною додає слову «ляхи» ще соціальну конотацію³⁴.

У політичній сатирі ХХ ст. цей лайливий етнонім актуалізується починаючи зі стрілецьких пісень³⁵, у націоналістичних піснях 1920—1930-х рр.³⁶. І особливо активно й широко це слово стало вживатися на негативне окреслення поляків у повстанських піснях.

Чому в українському народному середовищі етнонім «лях» набрав негативної конотації, можна судити лише гіпотетично. Цілком імовірно, що воно походить від власного імені Лях, що було свого часу поширене у поляків, але зовсім не зустрічається серед українців. Спочатку це слово як художнє узагальнення стало вживатися на позначення польського етносу і при цьому не мало якоїсь негативної семантики. Та внаслідок історичних обставин, коли поляки, загарбавши й поневоливши українські землі, стали для українців ворогами, етнонім «ляхи» став набувати негативного змісту та отримав від'ємну експресію.

Ця зневажлива конотація набрала такої інтенсивності побутування, стала настільки змістовною, художньо-значимою, що розширила сферу свого застосування, почала вживатися в негативному смислі і стосовно самих українців. Так, М. Номис як лайку фіксує паремії «лядський сину», «лядська дочко»³⁷. Стосовно негативної семантики слова «лях» є підстави зазначити, що вона, хоча й була поширена по всій українській етнічній території, у різних регіонах відрізняється своїми смисловими відтінками та ступенем експресії. Так, скажімо, у тридцяти п'яти пареміях про ляхів, що їх у Західній Україні зібрав Іван Франко, у більшості зразків ляхи — це смішні недолугі сусіди, змальовані в гумористичному

³⁴ Драгоманов М. *Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) / Вступ. ст., текстолог. опр. і коментар М. Чернопиского* — Львів: Літопис, 2006. — С. 94.

³⁵ *Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко.* — Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005. — С. 160—163, 398.

³⁶ *Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин...* — С. 75, 76.

³⁷ *Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис; [упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка].* — К.: Либідь, 1993. — С. 187.

аспекті. Лише до одного тексту: «Погане му ім'я: Лях», вказано, що це «вислов ненависти до самої назви»³⁸.

Тим часом під впливом збройної боротьби козаків з поляками в історичних піснях, думках періоду Хмельниччини в Центральній і Східній Україні «ляхи» — це вороги передовсім політичні, бо виступають проти української нації взагалі. Вони ненависні, грізні й непримиренні, а водночас смішні й жалюгідні, їх слід висміювати і зневажати та безжально винищувати. Це доволі виразно простежується у пареміях зі збірника М. Номиса³⁹.

Звідси використання у поетичній системі антипольської сатири ХХ ст. лайливого етноніма «лях» має кількапланову мотивацію й виконує поліфункціональну роль. Перш за все — активізує й актуалізує, прилучаючи до сучасного історичного моменту, сатиричний антипольський потенціал українського традиційного фольклору. При цьому також художнім чином виражається ідея, що польсько-українське протистояння, як суспільно-політичне, так і ідейне, не є хвилимовим і випадковим, а має глибоке історичне коріння. Стверджується, що поляки доти будуть ворогами українців, поки залишатимуться загарбниками українських споконвічних земель і поневолювачами українського народу. А те, що вони стали керуватися комуністичною ідеологією і практикою, їхньої антиукраїнської сутності не міняє.

Далі етнонім «лях» через свою всеукраїнську поширеність в час збройної боротьби з УПА у Західній Україні консолідує українців з усіх етнічних земель, закликаючи їх до протистояння, з одного боку, комуністичній людиноненависницькій ідеї, як московського так і польського покрою, а з іншого боку — відстоювання України від московських, польських та й будь-яких інших іноземних поневолювачів, якими б ідеологіями вони не маскували своєї загарбницької суті.

Ще одна поетична функція слова «лях», на якій варто наголосити, криється в його значенні й формі — це універсалізація й стереотипізація і навіть символізація негативного образу поляка, яка, з одного боку, сприймається апіорі, з іншого — через

³⁸ Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — Т. 2. — С. 497.

³⁹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис... — С. 78—80.

свою коротку й мобільну форму легко й органічно допасовується до ідейно-художньої канви будь-якого твору. Подібний стереотип в українському фольклорі виробився стосовно іншого лайливого етноніма на позначення росіян — «москалі», як це, наприклад, впливає із поданої у М. Номиса приказки «Хоч добрий чоловік, та москаль»⁴⁰. Ширше про це див. статтю Сергія П'ятаченка «Образ москаля в українських приказках та прислів'ях»⁴¹.

У низці повстанських пісень ворожа комуністична Польща представлена в образі її столиці Варшави. Зазначимо, що у поетичній системі української політичної сатири часто присутні образи столиць держав-агресорів, часто фігурують образи столиць держав-агресорів, де діють політики зі своїми загарбницькими тенденціями. Прості ж люди є часто інструментами або й жертвами у їхніх руках.

Доволі змістовним та експресивно насиченим образ Варшави виведено у пісні «Ніч минає, сонце сходить»:

Ми не хочем твої Волги,
ні Варшави, ні Москви,
тільки геть із України
в свої нетра проч іди.

Добре знаєш, де є межі —
Україна це наш край,
сиди в себе, в своїй лежні —
наших земель не чіпай!⁴²

Варшава разом з Москвою знаходиться в бінарній опозиції до України. Варшава, як і Москва, це використовуваний ворожою пропагандою образ могутньої цивілізованої держави, яка обіцяє українцям як менш вартісним у культурному й політичному сенсі вищу культуру, захист і цивілізацію. Повстанці гордо нехтують усім тим, що уособлюється в образах Варшави і Москви як ворожим, шкідливим, а також заперечують високу культуру й циві-

⁴⁰ Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис... — С. 78.

⁴¹ П'ятаченко С. Образ москаля в українських приказках та прислів'ях // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. / Редкол.: С. В. Мишанич (відп. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — Вип. 10. — С. 57—69.

⁴² Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин... — С. 136.

лізацію загарбників, стверджуючи, що їхні землі і держави — це «нетрі й лежі».

Ці два останніх слова у прямому лексичному значенні є антонімами до культури і цивілізації. Нетрі — це дикі, незагосподарені, неокультурені території. Звідси колочий докір одним і другим іноземним загарбникам, що вони, замість загосподарювати власну землю, прийшли грабувати і плондрувати плоди українських чесних і працьовитих господарів.

Слово «лежа» тут вжите у двох значеннях, кожне з яких сатирично змальовує ворогів. Перше зі значень — це тваринне, звірине лігво, барліг. Звідси асоціативно підкреслюється незагосподареність території сусідів, де панує звірина. Водночас за допомогою цього слова вороги прирівнюються до диких хижих звірів, що вирюшають за здобиччю в Україну, багату завдяки високій культурі й працьовитості її народу.

Друге зі значень слова «лежа» за словником Бориса Грінченка — лежання⁴³. У контексті сатиричного ідейно-сміслового наповнення пісні воно асоціюється із лінивством і недбальством, як це видно з української народної приказки: «З спання не купить коня, а з лежи — не справить одежи»⁴⁴.

У повстанській пісні «Нас питають, якого ми роду» Варшаву представлено у двох часових планах. Спочатку в ретроспективі: в минулому від важкого українського меча «аж німіла зухвала Варшава»⁴⁵. У цьому виразі вагоме художнє навантаження несе на собі означення «зухвала». Воно вказує, що польська держава була колись могутньою, багатою, високорозвиненою у політичному, військовому, фінансовому сенсі. Разом з тим негативна конотація цієї лексеми базується на тому, що ці достоїнства вона використовувала супроти своїх сусідів українців — посягала на їхню землю і доробок. І тому врешті перед силою української зброї Польща німіє від страху, стає жалюгідною.

Ця виразна картина минулого поєднується й з образом комуністичної Польщі у її сьогоденні та майбутньому. Через приклад

⁴³ *Словарь української мови / Зібрала редакція журналу «Киевская Старина» [упоряд., з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. — Київ, 1908. — Т. 2. — С. 352.*

⁴⁴ *Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис... — С. 498.*

⁴⁵ *Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин... — С. 131.*

з минулого як доконаного, а тому й незаперечного факту автори пісні кажуть Польщі не повторювати історичних помилок стосовно України. Адже попри військову й економічну підтримку Радянського Союзу вона знову може зазнати політичної поразки.

У деяких творах повстанці безпосередньо декларують свій намір завдати як польським, так і московським комуністичним агресорам нищівного удару. Так, у пісні «Грають сурми, грають» твердо і грізно звучать рядки:

За нашу державу, за честь і за славу
знищимо кроваву Москву і Варшаву, гей!⁴⁶

У наведеному тексті основна мотивація, чому слід боротися проти цих держав, формально вказується у першому рядку. Та все ж, коли заглибитись в ідейно-художню сутність, побачимо епіцентр мотивації в одному лише слові другого рядка — епітеті «кровава». Адже тут йдеться про проливання крові, відбирання життя, а кров у її символічному значенні (людність, населення) — це найбільше і найцінніше багатство нації. Причому тут розходить-ся не стільки про кров, пролиту на полі бою, адже вояки свідомі того, що можуть загинути, але при цьому вони здобудуть честь і славу. Тут передовсім мається на увазі масове винищення підневільного цивільного населення, мордування без слідства і суду тих, кого лише запідозрили у причетності до руху Опору чи просто тих, хто не викликав довіри. Питання про терор польських репресивних органів та війська щодо мирних українців висвітлено в історичній науці⁴⁷.

Зрозуміло, що ці ганебні й жахливі явища у специфічній формі відобразилися й у фольклорі⁴⁸. Докладніше зупинимося хоча б на одному невеличкому тексті. Серед українців Закерзоння поширеною була польськомовна приказка «Назвіско і на шнурок»⁴⁹. [Пріз-

⁴⁶ Пісні УПА / Збір. і зредаг. З. Лавришин... — С. 7.

⁴⁷ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942—1952. Репринтне відтворення видання 1952 року (Мюнхен). Підг. до друку М. Стасюк. — Львів, 1991. — С. 163—167; Киричук Ю. Український національний рух 40—50-х років ХХ ст.: ідеологія та практика. — Львів: Добра справа, 2003. — С. 258, 262, 264.

⁴⁸ Депортації. Західні землі кінця 30-х — поч. 50-х ррр. Документи, матеріали, спогади / Ред. Ю. Сливка, Т. ПП: Спогади, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2002. — С. 239, 242; Кузьменко О. Голос пам'яті, або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер... — С. 307, 308.

⁴⁹ Закерзоння: Спомини вояків Української Повстанської Армії / За ред. Б. Гука. У 4 т. Т. 1. — Варшава: Укр. архів, 1994. — Т. 1. — С. 35.

вище — і на мотузку. — з пол. Л. Є.]. Що стосується її виникнення, то воно могло бути двояким: з'явитися у польському середовищі й звідти потрапити в українське або поширитись серед українських повстанців. Як би там не було, в обох середовищах приказка мала різне ідейно-смісловне наповнення. Поляки цією сповненою сарказму паремією в особливо дошкульний спосіб принижували українських повстанців і підпільників, демонстративно хизуючись їх фізичним знищенням.

Українці за допомогою цієї приказки висміювали правове свавілля комуністичної Польщі, її до краю формальне, наперед запрограмоване ідейно-політичною кон'юктурою правосуддя. Разом з тим, у приказці є пересторога полякам, що у тоталітарній державі, якою була комуністична Польща, цинічне й бруталне правосуддя, застосовуване проти українців, кінець-кінцем обернеться проти них самих. Історія підтвердила рацію цього фольклорного міркування. Ось як польський генерал Зигмунт Берлінг, колишній командувач сформованої в СРСР Першої польської армії, писав про тодішнє свавілля репресивного апарату комуністичної Польщі на чолі зі Станіславом Радкевичем та московськими інструкторами: «Лакеї Берії з НКВД сіяли спустошення по цілій країні. Злочинні елементи з апарату Радкевича залюбки допомагали їм. Під час законних і незаконних обшуків розкрадалося майно населення, абсолютно невинних людей депортували або запроторювали в тюрму. Людей вбивали як собак... Ніхто не знав, у чому його звинувачують, хто його заарештовує і що з ним буде»⁵⁰.

Водночас повстанці усвідомлювали різницю між представленою в образі Варшави польсько-комуністичною владою — прислужницею Радянського Союзу, і польським народом, який ненавидить свою владу і офіційну Москву. Ось як про це зазначено у повстанській сатирі «Мордує Сталін люд голодний»:

Узнали вже Москву й поляки, [...]

і ненавидять від душі⁵¹.

Гнівне осудження польської комуністичної держави також зустрічаємо в кількох варіантах відомої повстанської тюремної пісні

⁵⁰ Цит. за: Лосев І. Спогади про майбутнє? // Український тиждень. — 2012. — № 19 (236). — С. 18.

⁵¹ Пісні УПА / Збір. і зред. Зеновій Лавришин... — С. 359.

«Сонце сходить і заходить». Як засвідчують матеріали наших польових досліджень, виник цей твір у середовищі в'язнів Берези Картузької. На це безпосередньо вказує текст одного з варіантів та інформація співака. Згодом, у 1940-х рр., виходячи з тогочасних історичних реалій — масових репресій з боку тоталітарного радянського режиму, — пісня трансформувалася у повстанську. У мотиві йдеться про поневіряння і страждання в'язнів у радянських тюрмах, а тоді збройне їх визволення.

Водночас у відомих науці трьох варіантах ця пісня набула протипольського і протикомуністичного спрямування. Очевидно, що така трансформація відбулася на Закерзонні. У пісні залишається давній традиційний мотив про тюремні поневіряння ліричного героя, але він зводиться до мінімуму — лише лаконічно вказано, що після п'ятирічного ув'язнення він вернувся додому:

Сонце сходить і заходить
Вже п'ять років у гаю,
Навесні прийшов додому,
Родини не впізнаю⁵².

Основне художнє навантаження цих рядків — органічно пов'язати традиційний мотив даної пісні із представленими у ній новими, актуальними, спрямованими на сучасні історичні моменти реаліями. Текст, хоч і має мінімальний фізичний об'єм, розгортає у свідомості реципієнта асоціативні картини тюремних мук, і цим викликає ненависть і зневагу до ворожих як польських, так і російських поневолювачів. Водночас найбільше уваги у пісні присвячено сучасній окупаційній дійсності в умовах комуністичної Польщі. Тепер значно розширюється предметне поле для сатиричної інтерпретації поневолювачів. Якщо у міжвоєнній Польщі приниження і знущання зазнавав лише сам політв'язень, то польські комуністи брутально глумляться ще й над його невинною родиною. У тексті це змальовано доволі розлого і натуралізовано:

Батько лежить тяжко збитий,
ані не обернеться —
мати, сестри го підводять —
а він тільки проситься:

⁵² Пісні УПА / Зібр. і зред. Зеновій Лавришин... — С. 242.

«Не беріть мене за руку —
вона тяжко втовчена,
а ребра є поломані
від польського нагана»⁵³.

Через викликання жалю до покаліченого і приниженого батька і його сім'ї, а в ширшому сенсі — до невинно скривджених беззахисних мирних жителів — досягається за допомогою прийому контрастної бінарної опозиції ще більша зневага й ненависть до ворога. Звідси і мотивація до його покарання, знищення.

Сатирична інтерпретація комуністичної Польщі також простежується у звертанні ліричного героя-борця до своїх батьків:

Тато рідний, мамо рідна —
ми ляхів не боїмось,
ще війна не закінчена —
ми їм ще відплатимось.

Ляхи мудрі — з москалями,
а москаль то є свій пан;
а ми вхопимо за зброю
і проженемо за Сян⁵⁴.

Тут майстерно використовується прийом бінарної опозиції «свій ~ чужий». Номінально «своїх» тут репрезентують троє осіб: син, батько й мати. Проте в художньо-асоціативному плані вказане представництво досить розширене й поліаспектне. Це українська родина, мирне населення й вояки, старше та молодше покоління, страдальці й героїчні борці. Узагальнено йдеться про усю націю крізь призму найбільш поширених і функціональних архетипів. В ідейно-художньому плані вже самі по собі ці архетипи — певні загальні форми мисленневих уявлень, що водночас включають у себе значний елемент емоційності і навіть перцептивні образи, сповнюють свідомі й підсвідомі сфери реципієнта високими онтологічними цінностями і служать імпульсами потужної емоційної експресії.

Водночас у плані предикативному, тобто дієвому, «свої» також демонструють позитивні якості: хоробрість, рішучість у відстою-

⁵³ Пісні УПА / Збір. і зредаг. Зеновій Лавришин... — С. 242–243.

⁵⁴ Там само. — С. 243.

ванні національних інтересів. Конкретно йдеться про благородну мету — справедливо покарати ворогів за нанесені кривди, прогнати їх з рідної землі, аби надалі не чинили зла. Це знову ж таки виставляє «своїх» з найкращого, а навіть можна сказати в ідеально-позитивного боку.

Ідеалізація «своїх» у поетичному прийомі бінарної опозиції виступає тим яскравим тлом, покликаним якнайвиразніше окреслити негативність «чужих». У нашому випадку — поляків. При цьому вживання традиційного лайливого етноніма «ляхи» має на меті ще раз актуалізувати історичний стереотип поляків як наших національних ворогів.

Заява, що українці ляхів не бояться, за асоціативною логікою зображає цих останніх як слабких і боягузливих, принаймні таких, що їх можна подолати. Намір їм відплатити вказує, що вони нанесли українцям кривду. Прикметно, що ця кривда у пісні розгортається у двох планах — конкретно, стосуючись тюремних мук сина та невинних страждань його родини, і узагальнено — в проекції на всю українську націю. Потужний сатиричний зміст закладений у доволі простій за формою констатації про єднання Польщі та Росії. В очах українців цей голий факт не потребував жодних художніх підсилень і увиразнень, бо вже сам по собі, виходячи із тогочасної політичної ситуації, розгортав потужні асоціації сатиричного трактування поляків, виставляв їх у смішному і принизливому ракурсі. Усі ці асоціативно-сміслові зв'язки є кільккаплановими. Адже поляки і росіяни, починаючи з часів Лжедмитрія I, поділів Польщі, потоплення в крові антицарських повстань 1831 і 1863 років і закінчуючи гітлерівсько-сталінським розгромом польської держави — були непримиренними ворогами. Друга обставина, що викликає в'їдливий сміх — раптове «навєрнення» поляків до комунізму з її московсько-більшовицькою практикою. При цьому як для українців, так і для самих поляків було очевидно, що уся ця комунізація є штучною, накидуваною їм за допомогою сили. І що найважливіше — це лише незугарне маскування новітнього поневолення Польщі Москвою. У цьому контексті паремія «а москаль — то є свій пан» покликана ще раз іронічно показати польсько-російську дружбу, за яку доведеться розплачуватися незалежністю.

Повстанські пісні, у яких більшою чи меншою мірою йдеться про комуністичну Польщу, є доволі численними. Тематично вони стосуються всіх найважливіших тогочасних суспільно-історичних й геополітичних реалій. У сатиричному аспекті висвітлено становлення польської комуністичної держави, її відносини з офіційною Москвою, ставлення до українського національно-визвольного руху.

Шляхом майстерного використання поетичних засобів та прийомів сатири на високому художньому рівні правдиво змальовано й дошкульно висміяно комуністичну Польщу як державу-сателіта й покірну маріонетку Радянського Союзу. Гнівню засуджується нагнітання червоною Варшавою шовіністичних поглядів, заперечення права українців на власну національну державність, поширення зневаги і ненависті до своїх етнічних сусідів.

Водночас у повстанській пісенності простежується усвідомлення різниці між польською комуністичною владою — прислужницею СРСР — і польським народом, супроти яких застосовано політичні репресії та економічні утиски. Також висловлюється жаль, що і польська політична еліта, і широкий загаль все ж таки не були спроможними адекватно оцінити тогочасне геополітичне становище і усвідомити необхідність об'єднання зусиль з українцями у боротьбі проти радянського тоталітаризму.

Завдяки довершеному сміховому колориту ці твори по праву належать до кращих зразків української фольклорної політичної сатири ХХ ст.